



היחיד והאומה בהגותו ופעולתו של מנחם בגין

מאת זאב ב' בגין

אחרית דבר מתוך הספר

“דרך בגין – אסופה מהגותו הלאומית-ליברלית של מנחם בגין”

בהוצאת מרכז מורשת בגין וידיעות אחרונות, תשפ”ג – 2023

היחיד והאומה בהגותו ופעולתו של מנחם בגין מאת זאב ב' בגין

אחרית דבר מתוך הספר

“דרך בגין – אסופה מהגותו הלאומית-ליברלית של מנחם בגין”
בעריכת דרור בר יוסף ובהוצאת מרכז מורשת בגין וידיעות אחרונות, תשפ”ג – 2023

הכנה לדפוס: יואל חדר

החוברת רואה אור בהוצאת מרכז מורשת מנחם בגין
נדפס בישראל – תשפ"ג, 2023

תוכן העניינים

5	א. "יהיה הצדק השליט העליון"
8	ב. "עברו ימי ההכנה ובאו ימי ההכרעה"
15	ג. "השקפת חיים והשקפה לאומית"
22	ד. "לשלב את הזכות לארץ לשלימות אחת עם הזכות לביטחון לאומי"
27	ה. "דמוקרטיה, מעיקרה, היא אורח חיים"
31	ו. "לפני הכול, 'מלמד'"
34	תודות

א. "יהיה הצדק השליט העליון"

במוצאי שבת, ו' באייר תש"ח, 15 במאי 1948, פסע מנחם בגין במשך רבע שעה מביתו שליד "הבימה" בתל אביב אל דירה קטנה מול גן מאיר, שממנה עמד לשדר לציבור בתחנת הרדיו של הארגון הצבאי הלאומי. כעבור שנתיים הוא סיפר בספרו "המרד", שבו כלל את נוסח הנאום, שהיתה לו אז "אימת השעה [...] שעה כזו – רק אחת היא בחיי אדם שנלחם". נאומו נמשך כשלושים דקות, ואת עיקרו הקדיש למלחמת השחרור מן השלטון הבריטי שניהל הארגון הצבאי הלאומי בפיקודו במשך ארבע שנים, לשלב החדש במלחמה שהחל באותו בוקר עם פלישת צבאות סדירים של מדינות ערב, וגם לקיבוץ גלויות ולשחרור המולדת מעבר לגבולות שנקבעו בהחלטת ארגון האומות המאוחדות ב-1947.

בין כל אלה הוא שזר בקצרה את חזונו החברתי למדינה שרק יום קודם קמה:

ובמדינתנו פנימה יהיה הצדק השליט העליון, השליט גם על שליטיה. בל תהי רודנות. יהיו נושאי המשרה משרתי החברה ולא רודיה. בל תהיה טפילות. בל יהיה ניצול. בל יהיה בביתנו איש – אזרח או גר – רעב ללחם, חסר קורת-גג, חשוך בגד או נטול השכלה ראשונית. "וזכרת כי גר היית בארץ מצרים" – צו עלילאי זה יקבע את יחסנו אל שכנינו, ו"צדק צדק תרדוף" – צו עליון זה יקבע את יחסינו בין איש לחברו.

הוא סיים קטע זה בנאומו בציטוט הבית השלישי מן השיר "שמאל הירדן" שכתב זאב ז'בוטינסקי ב-1929: "בו ירווה לו משפע ואושר בן ערב, בן נצרת ובני, כי דגלי, דגל טוהר ויושר, יטהר שתי גדות ירדני".

בגין ראה בפיקוד על האצ"ל את החשוב בתפקידיו, ובנאום הזה הוא חזר מן המחותרת אל הזירה הציבורית הגלויה שבה הורגל בשנות פעילותו בבית"ר בגולה. הוא החל לכתוב את הדברים ימים אחדים לפני השידור, ו"מחשבתנו", כך כתב ב"המרד", "התרכזה, אפוא, סביב הקרב על עצמאותנו וקיומנו, סביב החזיתות הרבות, שעמדו להיפתח בעוד ימים מספר [...]". בסערת הימים הגורליים ההם, עם הודעתו החשובה כי "הארגון הצבאי הלאומי נוטש את המחותרת בגבולות

המדינה העברית העצמאית" וכי "במסגרת החוק העברי, במסגרת הדמוקרטיה העברית" תפעל "תנועת החרות" – עם כל אלה יכול היה בגין לוותר על החלק החברתי בנאומו ואיש לא היה חש בכך. אבל הוא החליט לכלול בו, במאה מילים, את תמצית מחשבותיו על שלטון הצדק וזכויות היסוד של האזרחים, יהודים וערבים, במדינה שאך נולדה. אחז בזה, וגם מזה לא הניח את ידו.

אין הדבר מפליא. בנערותו הצטרף בגין לתנועת בית"ר, שנים אחדות אחרי שהקימה זאב ז'בוטינסקי, מי שנשא בתנועה הציונית את ההשקפה שליחיד הבכורה על פני האומה, ולאומה הבכורה על פני האנושות. ב"סיפור ימי" (1936) כתב ז'בוטינסקי: "בראשית ברא אלוהים את היחיד. כל יחיד הוא מלך השווה לרעהו – והרע 'מלך' גם הוא [...] לשם טובתם של היחידים נוצרה חברה, לא להיפך". אולם, [...] בניגוד לאלה הטוענים כי 'בראשית נבראה האנושות', אני מאמין אמונה שלמה, כי בהתחרות בין שתי אלה, האומה קודמת", ובהקשר זה כתב: "בראשית ברא אלוהים את האומה". בדומה לכך כתב בגין במאמר ב-1955: "ישנן זכויות, אשר הוגי דעת החופש קראו להן 'זכויות שאינן ניתנות לשלילה' [...] זכויות אדם אלו קודמות למדינה. וכאדם כן אומה. גם לה זכויות, שאינן ניתנות לשלילה, והן קודמות לכל ארגון בינלאומי ולכל החלטה שלו". בגין כתב ב-1963: "אין אנושות בלי לאומיות, ואין לאומיות בלי אנושיות". המתח המובנה בין היחיד ללאום, בין זכויות הפרט לצורכי הכלל, מציב קשיים בפני אנשי ציבור, והם נדרשים למצוא את נקודת האיזון הנאותה בין אלה גם בענייני יום-יום. בכל עת נדרשת מודעות מלאה לחשיבותם של שני היסודות, אך לא תמיד ברור מראש מי מהם גובר בעניין שעל הפרק. ז'בוטינסקי חינך את תלמידיו הן להתגייסות למאבק הלאומי החיוני להצלת העם היהודי והן להכרה הדמוקרטית היסודית בשוויון בין בני האדם. אולם, ראשית צריך היה להקים את מדינת היהודים, ולמפעל הזה הקדיש בגין את עשרים שנותיו הראשונות בשירות המהפכה הציונית כתלמידו של ז'בוטינסקי, שתמונתו התנוססה מעל שולחן הכתיבה שלו בביתנו. כתלמידים רבים של האיש, בחוג משפחתנו הוא הזכיר אותו תמיד דרך כבוד בתוארו: ראש בית"ר.

בן ששיעשרה היה כשהשתתף לראשונה באסיפה של ז'בוטינסקי בעיר הולדתו בריסק דליטא, וכעבור חצי יובל שנים כתב על כך בספרו "בלילות לבנים": "הנכבשת? לא, למעלה מזה, נתקדשת; מישהו לוחש על אוזנך: הרי אתה מקודש לי, לי, לרעיון – ולתמיד, ואתה עונה: הן, הריני מקודש – לתמיד". כך הדהדו

במוחו דברי האיש שעשה לו לרבו, והתחזקה בלבו הצעיר האמונה בתחיית העם היהודי בארצו ובצורך לפעול להגשמתה. בהיותו בן עשרים ואחת פרסם מטעם נציבות בית"ר בפולין את "דבר בית"ר אל ההורים היהודים", בידיש, שם כתב:

האם רואים אתם מוצא אחר עבורכם ובעיקר עבור ילדיכם מלבד ישיבה לבטח בביתכם שבארץ ישראל [...] בית שבו חרות מדינית ועצמאות ליהודים [...] לא תוכלו לחמוק מתוצאותיו של תהליך קשה נגד היהודים [...] בכל מקום היהדות נמצאת בשקיעה. ברור: בגלות כבר אין לנו תקווה ולכן עינינו פונות רק לעבר ארץ-ישראל.

כשכתב בגין באותן שנים על זכויות, היו אלו הזכויות הלאומיות, הקיבוציות, של היהודים; כשדיבר על צדק, היה זה הצדק שתבע לעם היהודי. כאשר נאסר ב־1940 בוילנה שבליטא בידי הבולשת הסובייטית וחוקרו דרש ממנו לחתום על פרוטוקול חקירה שבו נרשמה חברותו בבית"ר כ"אשמה" – לא חתם. כשהלה עלב בציונות כשליחת האימפריאליזם הבריטי – התקומם. כשהחוקר טען שהציונים מבקשים להקים בארץ ישראל "משטר קולוניאלי" הקפיד בגין ותיקן אותו: "משטר קולוניזטורי", כלומר התיישבותי. ב"פרוטוקול חקירת הנאשם בגין מנחם וולפוביץ' מ־28.9.40" שנחשף בארכיון הבולשת הסובייטית, הנקו"ד, בוילנה לאחר קריסת ברית המועצות, מצוי הרישום הבא של החוקר מפי בגין:

המטרה הפוליטית העיקרית הניצבת מול המפלגה הציונית-רוויזיוניסטית היא פתרון טריטוריאלי לבעיית העם היהודי, כלומר המאבק להקמת מדינה יהודית בפלשתינה לאותם יהודים אשר רוצים להגיע אליה, היות שהאוכלוסייה היהודית בעולם כולו הינה חסרת מולדת [...] במדינה היהודית הצעירה שתקום בפלשתינה צריך להיות משטר קולוניזטורי, אותו הייתה צריכה לממש אנגליה, שקיבלה מנדט על פלשתינה מחבר הלאומים [...]

באותם ימים הוא העניק לפן הלאומי של דרכו הציונית את הבכורה. בכורה – אך לא בלעדיות. בהכרזת המרד שכתב בגין, ושפורסמה בכרוזים עלי קיר בפברואר 1944, הוא דרש "לעמנו מולדת, חרות, כבוד, לחם, צדק ומשפט"; בספטמבר 1944 הוא הודיע בכרוז שכאשר תקום הממשלה העברית ייהנו תושבי הארץ הערבים משיווי זכויות; ביוני 1945 הוא שלח תזכיר למאתיים מראשי היישוב והציע בו להקים לאלתר ממשלה עברית זמנית ומועצה לאומית עליונה "אשר בפניה תהא הממשלה הזמנית אחראית"; ליד הממשלה הזמנית תוקם, מלבד "מפקדה צבאית, ועדה כלכלית סוציאלית, וועדת החוץ" גם "ועדה תחוקתית, שתקים בתידין עצמאיים ותעבד את חוקת היסוד של הרפובליקה העברית".

ב. "עברו ימי ההכנה ובאו ימי ההכרעה"

ב-1945, בסקירה לחיילי האצ"ל, הביא בגין מדברי מורו:

מהי אמת? "אמת אין משמעותה לדבר על אמת; אמת משמעותה – להסיק מסקנות". דברים אלה שמענו מפי ז'בוטינסקי לפני הרבה, הרבה שנים, והם שעיצבו את דמותנו; הם שקבעו את דרכנו [...] לא מעטים הם המדברים על האמת; רבים מוכנים למחוא לה כף; אולם לא כולם יודעים [...]. להסיק ממנה מסקנות. ז'בוטינסקי ידע.

גם בגין.

בשנים 1935-1938 התחוללו בארץ ישראל, בגרמניה ובבריטניה אירועים חשובים מבחינת העם היהודי והתנועה הציונית: בספטמבר 1935 נחקקו שני חוקי הגזע בכנס בנירנברג שבגרמניה; במרס 1936 פלש צבא גרמניה לחבל הריין שבגבול בין גרמניה לצרפת, אף שעל פי התחייבות גרמניה בתום מלחמת העולם הראשונה היה זה שטח מפורז מכוחות צבא. צרפת, שהדבר נגע לה ישירות, לא הגיבה כלל על מעשה תוקפנות זה, וכך גם בריטניה, שערכה לפירוז, וחבר הלאומים, קודמו של ארגון האומות המאוחדות; באפריל 1936, שבע שנים אחרי

גל הטרור הערבי נגד היהודים בארץ ישראל, החל "המרד הערבי הגדול", שלמען הצלחתו ובמהלך פרעותיו נרצחו מאות יהודים.

אירועים אלה גרמו לתסיסה רעיונית בבית"ר. בסעיף הרביעי ב"נדר הבית"רי", שאומץ בכינוס השני של בית"ר ב-1935, נכתב: "אכין זרועי להגנת עמי, ולא אשא זרועי אלא להגנה". אך בתחילת 1937, בחוברת שפורסמה בפולין בעברית, כתבו ישראל אפשטיין, חברו הקרוב של מנחם בגין ואז מנהל המחלקה לתרבות בנציבות בית"ר בפולין, ונציב בית"ר שם אהרון פרופס, כי "רב הוא מספרם של הבית"רים המוכנים להגנת העם וכיבוש המולדת". לדעת בגין, שתבע מעצמו ומחבריו הסקת מסקנות, שתי המילים האחרונות סימנו את הדרך שבה על בית"ר ללכת, ועל כך נסבה מחלוקת חריפה בכינוס בית"ר כעבור שנה וחצי.

בחודשים הבאים נוספו עוד אותות מבשרי רע. ביולי 1937 התפרסם הדין וחשבון של ועדת פיל, שהציעה חלוקה של ארץ ישראל המערבית למדינה ערבית ולמדינה יהודית זעירה, וכן הגבלות קשות על עליית יהודים ארצה; שר המושבות אורמסבייגור, אוהד הציונות בעבר, שב-1917 סייע בניסוח הצהרת בלפור, אכזב בתמיכתו במסקנות אלו; בספטמבר 1937 חודש הטרור הערבי נגד יהודים בארץ ישראל; במרס 1938 סיפחה גרמניה את אוסטריה; ביולי 1938 הסתיימה בכישלון הוועידה לעניין הפליטים היהודים מגרמניה, שהתכנסה באוויאן שבצרפת בניסיון להגביר את קצב קליטתם במדינות המשתתפות; באוגוסט 1938 החל השליח הבריטי רנסימן לתווך בין ממשלת צ'כוסלובקיה לבין הנהגת המיעוט הגרמני במדינה, כדי להביא לפיצול צ'כוסלובקיה על ידי ניתוקה מחבל הסודטים ההררי, החוצץ בינה לבין גרמניה; בספטמבר נפגש ראש ממשלת בריטניה צ'מברליין עם היטלר בגרמניה והודיע שהוא מכיר בעקרון ההתנתקות של חבל הסודטים, וב-30 בספטמבר 1938 חתמו אנגליה וצרפת במינכן על הסכם עם גרמניה והסגירו לידיה את צ'כוסלובקיה, בהתעלמן מן הערבות שנתנו לשלמותה.

מדבריו בכינוסי בית"ר במהלך 1938 עולה כי בגין למד היטב את פרטי המציאות המתהווה, ניתח את הגיונם הפנימי ואת משמעותם והסיק את המסקנה: בריטניה איננה עוד הגורם שבחסותו יהיו היהודים בארץ ישראל לרוב ואזי יזכו לעצמאות; בריטניה הפכה למכשול ולכן יש להפסיק את שלטונה בארץ; הקמת המדינה העברית היא שתאפשר את העלאת המוני יהודים מן הגולה והצלתם את ההכרה הזאת הוא הביא בפני הצירים בכינוסים של מועצת בית"ר ושל ועידת הציונים הרוויזיוניסטים (הצה"ר), שנערכו בפראג בירת צ'כוסלובקיה בפברואר

1938: "קודם אמרנו: אין ארץ ישראל נבנית בכסף, ועכשיו: ואף לא בדיפלומטיה. מצפון העולם מנמנם, ולא בפעולות דיפלומטיות יתעורר [...] תפקידנו בגולה לחנך את הדור; בארץ ישראל עלינו לא רק להתגונן אלא להילחם. צריך להתכונן בארץ לקראת תפקיד מהפכני-צבאי".

כעבור חצי שנה, בספטמבר 1938, בכינוס העולמי השלישי של בית"ר בוורשה, אמר בגין:

[...] היום נשתנה הכל: בארץ ישראל, ביהדות ובעולם, ואנו חייבים להסיק מזה מסקנות. קודם כל, מצפוננו של העולם חדל להגיב [...] גם שווייץ החופשית אינה נותנת יותר זכות מקלט לפליטי גרמניה. שנית, חבר הלאומים איבד את ערכו [...] נשאר רק "שותפות האינטרסים עם אנגליה", אבל מה יוצא לנו מזה, אם אפילו ידיד כמו אורמסבייגור מציע כמקסימום חמישה אחוזים של ארץ ישראל, ולמי אפוא נוכל לפנות? ה"שותף" שולח לתלייה ולבתי הסוהר את מיטב בני עמנו [...] אלה הם השינויים ההיסטוריים, ובית"ר שואלת לפיכך, האם אפשר להמשיך לקוות כי בלחץ מוסרי נשיג את מטרותנו?

ז'בוטינסקי, המורה, שיסע את דברי הנואם בהערות ואחר כך חלק על מסקנותיו בנאום ארוך וחריף. המחלוקת בשאלות היסוד היתה רחבה: הניתן עוד לסמוך על הבטחת אנגליה להקים בית לאומי ליהודים בארץ ישראל? האם אפשר לסמוך על "מצפון העולם" שידרבן את אנגליה לעשות זאת? על חבר הלאומים? והשאלה הנוספת: האם היווצרות רוב יהודי בארץ ישראל היא תנאי למלחמת השחרור? ז'בוטינסקי השיב על כל אלה ב"הן" רועם, ואילו בית"רים צעירים רבים בכינוס ודוברים הלא רשמי, מנחם בגין בן העשרים וחמש, השיבו על כולן ב"לאו" נחרץ. בסיום נאומו הציע בגין לכינוס בית"ר, "בתור סמל לעבודתנו ומלחמתנו החדשה", לשנות את הסיפא של הסעיף הרביעי בנדר הבית"רי ושמעתה יהיה כך: "אכין זרועי להגנת עמי ולכיבוש מולדתי". ההצעה אושרה ללא מתנגדים, ובהצבעה תמך בה גם ז'בוטינסקי. כעבור חצי שנה הוא מינה את בגין לתפקיד נציב בית"ר בפולין, תנועה תוססת שמנתה אז 70,000 חברים. לרגל המינוי כתב הנציב היוצא פרופס בהודעה לבית"רים: "אני עוזב אתכם במצפון נקי, כי הנציב

שלכם, מנחם בגין, נהנה לא רק מאמונו ואהבתו של ראש בית"ר אלא גם מאהבתכם [...]”.

עם היכנסו לתפקידו החדש באפריל 1939 פרסם בגין כרוז לרכבות חברי בית"ר, ועתה, לאחר שהתנועה אישרה את המדיניות החדשה שהציע, יכול היה לדבר בשמה (ההדגשות במקור):

רצוני הוא כי כל התנועה בלי הבדל תואר וגיל, תבין כי עברו ימי ההכנה ובאו ימי ההכרעה [...] חורבן הגולה מצד אחד, התקפת הערבים ותוכניות הממשלה [הבריטית] אשר נרתעה מפניהם, מצד אחר, קירבו בצעדי ענק את היום הגדול, ובו יוכרע מי יהיה השליט בארץ ישראל.

כעבור חודשים אחדים פרצה מלחמת העולם השנייה. בגין נדד מוורשה לוויילנה שבליטא, ובמאי 1940 כתב משם לחברו, שמשון יוניצ'מן, בארץ ישראל על אודות חשיבותה של פעולה להגשמת המטרה:

אל תגיד "אני מאמין אמונה שלמה", זוהי הטעות והיא הייתה בעוכרינו במשך כל הימים שעברו. להאמין? כיצד תוכל להאמין כי גורם זר יגשים את אמונתך? להאמין, יקירי, אפשר רק בזה שתלוי כך. והנוסחא של אמונה זו, האמיתית ומלבדה אין אחרת, היא פשוטה מאד: "כוחי הוא דל וקטן, אבל אני מאמין בו; אולי אני לא אצליח ואפול, אז יצליחו אלה שיבואו אחרי; [...] פעם אכשל ופעם אעלה; העיקר: את דרכי אני יודע ובה אני מאמין באמונה שלמה”.

הוא נאסר בידי הבולשת הסובייטית, ובכלאו, כך נזכר בכותבו את "בלילות לבנים", ראה בעיני רוחו את שחרורו ואת "המשך המלחמה למען הרעיון שהיה לתכלית־החיים". בתהפוכות הימים ההם, הוא הצליח לעלות ארצה באביב של 1942, ובסתיו התמנה לתפקיד נציב בית"ר בארץ ישראל. עם מינויו כתב לבית"רים: "ברור לנו כי אם אנחנו לא נכין, לא נקרא ולא נוביל את הנוער העברי לקרב המכריע, הרי הוא לא ייקרא כלל [...] רוחו של ראש בית"ר יחזקנו ויובילנו

למלחמת הניצחון". בעוד המאבק שניהלה הנהגת היישוב הוגבל להסרת הגזירות שנכללו ב"ספר הלבן" של מקדונלד מ-1939 (נקבע בו כי במשך חמש השנים הבאות יוכלו לעלות רק עוד 75,000 יהודים ואחר כך תותנה העלייה בהסכמת הערבים), בגין כתב בביטאון של נציבות בית"ר בארץ ישראל במאי 1943: "הרוצה להילחם למען אחינו וילדינו חייב להילחם – להילחם – במשטר הספר הלבן", כלומר, לסילוק השלטון הבריטי מארץ ישראל. "האמנתי, בימי שלוט הבריטי", כתב ב-1957, כי אין לשחרר את האומה, לא בבחירות לקונגרס הציוני, לא בנאומים, לא בהעפלה ולא בהקמת ישובים, אלא – עם כל החשיבות של הדברים האלה – בנשק ביד, במלחמה מתמדת מן המחותרת".

היו אלה ימי מבוכה, ובגין הציע דרך. אליהו לנקין, חבר מפקדת הארגון הצבאי הלאומי בארץ ישראל, נפגש איתו לראשונה ב-1942 ומצא בו אדם ש"היו לו תשובות". בסוף 1943 מינתה הנהגת האצ"ל את בגין למפקד הארגון והוא שירת בתפקיד עד קום המדינה. כעבור עשרים שנה הוא כתב לאיש בית"ר, אליהו גלעזר: "לו הגורל היה גוזר עלי להישאר שם [בכלא הסובייטי] לעולמים, היה בוודאי קם תלמיד אחר של ראש בית"ר והיה עושה את אשר עשיתי. המרד היה בלתי נמנע ותורתו של ראש בית"ר תורת אמת היא". את יסודה של תורה זו הוא ניסח ב-1951 במאמר שכותרתו "אבי המרד העברי": "בשלושה עיקרים הניח זאב ז'בוטינסקי את היסוד להלכת המרד העברי: בקריאה לחיסול הגולה, בהחייאת החזון של המדינה העברית, וביצירת הרעיון של כוח עברי". כעת צריך היה להפוך את העיקרים למעשים.

בסוף 1942 כתב בגין בביטאון של נציבות בית"ר בארץ ישראל: "המסקנה הראשונה שיש להסיק היא: עלינו להכין את המלחמה הזאת, עלינו לבצע תכנית ברורה ומפורטת, וליצור את כל הגורמים הקשורים בהגשמתה". על עקרונות הפעולה והתוכניות הראשונות הוא שקד עם חבריו במהלך 1943 ואת מלחמת האצ"ל בפיקודו הוא תיאר כ"מרד מתוכנן ומחושב". יחסי הכוחות הצבאיים בין הצדדים היו ברורים, אך השליטה הבריטית בארץ ישראל היתה מותנית בתמיכת הציבור הבריטי ונציגיו בפרלמנט, ולכן, הסביר, "זו תהא מלחמה מדינית באמצעים צבאיים". כאן חיפש בגין את המפתח לניצחון – ומצא אותו. בספרו "המרד" הוא תיאר את העיקרון של מלחמת האצ"ל:

ההיסטוריה וההסתכלות למדונו כי אם נצליח לשבור את הפרסטיז'ה הבריטית בארץ ישראל, יישבר השלטון הבריטי ממילא. מאז מצאנו את נקודת התורפה של שלטון השעבוד, לא הרפינו עוד ממנה. הכינו, במשך כל שנות ההתקוממות, בפרסטיז'ה הבריטית. הכינו בה בכוונה תחילה, בלי לאות וכלי רחמים.

פעולות האצ"ל כווננו אפוא לא רק לפגיעה ביכולתם של הבריטים לשלוט בארץ אלא גם ברצונם לשלוט בה. בריאיון ב-1977 אמר המפקח הכללי של המשטרה הבריטית בארץ ישראל בשנים 1946-1948 כי "יותר מכל דבר אחר גרמו להחלטתנו לצאת מארץ ישראל שלוש פעולות [של האצ"ל] שכווננו נגד סמלי שלטוננו ופגעו ביוקרתנו", בהן מנה את הפריצה לכלא עכו, תלייתם של שני סרג'נטים בריטים ו"ההלקאה של מייג'ור בריטי בחוצות נתניה שעשתה אותנו לצחוק במזרח התיכון כולו". גם פעולה סמלית, אך כואבת, זו של האצ"ל נדונה במבוכה בפרלמנט בלונדון, מוסד שבגין רחש לו הערכה רבה ועקב במחותרת אחר דיוניו כמקור מודיעין להערכת המדיניות הבריטית בארץ ישראל.

האצ"ל פרסם את "הכרזת המרד" בפברואר 1944, אך בגין כתב אותה שנה קודם לכן. כשיטתו, בראשיתה הוא תיאר את המצב המדיני על יסוד עובדות, ובהמשך כתב:

עם ישראל חייב לבחון את דרכו, לסקור את העבר ולהסיק מסקנות לעתיד [...] נסיק את המסקנות ללא חת. אין עוד שביבת נשק בין העם והנוער העברי לבין האדמיניסטרציה הבריטית בארץ ישראל, המסגירה את אחינו בידי היטלר. מלחמה לעם בשלטון הזה, מלחמה עד הסוף.

והוא העלה תביעה מעשית: "השלטון על ארץ ישראל יימסר מיד לידי ממשלה עברית זמנית!" במאמר מאוקטובר 1948 כתב בגין: "הקורא היום את הכרזת המלחמה שלנו, יודע, כי אף על פי שסגנונה אינו מן המשובחים וגם בתוכנה ישנם ליקויים, הרי הונחו בה היסודות למרד [...] הוותה בה התוכנית המדינית למלחמת השחרור".

המערכה הצבאית והמדינית שניהל בגין, לעתים תוך ויכוח חריף עם הנהגת היישוב בארץ, היתה כרוכה בדילמות מוסריות אישיות וציבוריות ובהחלטות קשות הקשורות בחיי אדם. ב־1946 הוא כתב לשמואל מרלין בארצות הברית על ימי מאסרו אצל הסובייטים, כי הם "חיזקוני, מאחר שלא שברוני, והכשירוני, יותר מכל דבר אחר, לפעולה הקשורה בייסורים נפשיים בלייתוארו". כמפקד האצ"ל הוא הטיל מגבלות חמורות על דרכי הלחימה, שלא היו להן מקבילות בארגוני מחתרת בארצות אחרות. להגדרתו של אדם כלוחם חופש הוא קבע מבחן כפול: הכוונה והשיטה. כוונת המרד היתה שחרור המולדת מעול זר, אך לא מלחמה בעם האנגלי אשר, כפי שכתב בהודעת האצ"ל ב־1944, "ינק את מסורתו מאותו מקור שנתן לנו חיי עולם: מן התנ"ך". מעיקרון המלחמה שקבע – שבירת הפרסטיז'ה של השלטון הבריטי בארץ ישראל – נגזרה שיטת הפעולה, שכוונה לפגוע במוסדות השלטון וסמליו ולא באזרחים או בשוטרים וחיילים. התנקשות באישים בריטים הוא שלל, ובהודעת האצ"ל בנובמבר 1944 כתב כי זו "שיטת מלחמה שלא קיבלנוה". בפסח 1948 הוא נאם בקצרה בפני מאות חיילי האצ"ל בטרם יצאו לכיבוש יפו, ובסיום דבריו אמר:

בקרב אל תדעו רחמים לאויב, כשם שהוא אינו יודע רחמים כלפי בני עמנו. על נשים וילדים לחמול. מי שמרים ידיו לאות כניעה הציל את נפשו. שבוי הוא בידכם. לא תפגעו בו. להתקפה יוביל אתכם גונדר גדעון המנוסה בקרבות. זכרו את דגל המעמד [האצ"ל]. פֶּוֹן אחד לפניכם – קדימה.

ב־1973 כתב: "אם המטרה היא צודקת יטיל על עצמו הלוחם מגבלות, הנובעות מהתפתחותו התרבותית של האדם, למען תצומצם, ככל האפשר, הפגיעה הקשורה בכל שימוש בנשק. כן להיפך, אם השאיפה נושאת עמה עוול, ינהג האדם, כאילו לא יצא עדיין מן המערה, או מהיער". את גישתו היסודית הוא הציג ב־1953 בספרו "בלילות לבנים" (ההדגשות במקור): "המטרה מקדשת את האמצעים? – אם עריצות תעמוד מולך, אל תהסס לומר: הן! כל מטרה מקדשת את האמצעים? – לא! המטרה מקדשת את כל האמצעים? – לא! כל מטרה מקדשת את כל האמצעים? – לא ולא!".

ג. "השקפת חיים והשקפה לאומית"

עוד בזמן שניהל את מלחמת האצ"ל בשלטון הבריטי בארץ ניסח בגין את יסודות המשטר והחברה במדינה העברית שתקום ואת זכויות היחיד בה. בחוברת "שאיפות הארגון הצבאי הלאומי" כתב באותם ימים כי זו תהא:

מדינה חופשית, שתבטיח לכל פרט ופרט זכויות אזרחיות מלאות: את חרות המחשבה והדבור, את בטחוננו בפני נגישות, את בטחון היהנותו מפרי עבודתו, את בטחון ביתו ומשפחתו, את חלקו בבחירת המוסדות המייצגים (מועצות מקומיות ואזוריות, בתים מחוקקים וממשלה מרכזית), את שוויונו המוחלט בפני החוק ובית־הדין, את חופש הביקורת של הרשות, את האפשרות להחליף נציגים בלתי־מתאימים בנציגים מתאימים לתפקידם – באחת: את אשרו הפרטי בתוך חברה מאורגנת, מתקדמת ומאושרת [...] אנו רוצים במדינה, שבה יהיה כל אזרח חפשי וגאה ואשר שליטיה הנבחרים לא יראו את עצמם כ"יצורים עליונים", אלא כמשרתי החברה ודורשי טובתה.

ובהמשך:

שני עקרונות עומדים מעל כל ויכוח מבחינת הצדק הסוציאלי. העיקרון האחד הוא: שוויון חוקי ומדיני. שוויון מוחלט מפני מוסדות המדינה, שוויון הסיכוי לרכישת השכלה ולעלייה בדרגת החיים. שוויון זה מוכרח לשלוט בחברה ללא סייג וללא תנאי. זוהי המשמעות של דמוקרטיה חברתית. העיקרון השני הוא: ביטול העוני. חברה מתוקנת חייבת ומוכרחה לבטל את העוני. לא טרגי הוא ההבדל בין אדם שיש לו שני זוגות נעלים לבין אדם שיש לו רק זוג אחד; טרגי ובלתי נסבל

הוא ההבדל בין אדם שיש לו נעלים לבין אדם שאין לו נעלים כלל.

מימי בחרותו, במשך עשרים השנים שבהן נטל בגין חלק פעיל במהפכה הציונית עד להקמתה של מדינת ישראל, הוא התרכז בעיקר במימוש הזכויות של הלאום היהודי. בפרק הראשון בספרו "המרד" הוא הזכיר בהערת אגב אישית את "השקפת העולם שלי, שראשיתה ותכליתה – חרות הפרט ואושרו" ועתה, לאחר הגשמת המטרה הלאומית הדחופה, יש לטפל גם באזרח, בתושב, ביחיד. על כן, בשלושים השנים הבאות העמיק בגין לפעול הן בסוגיות הלאומיות של ישראל והן במימוש זכויות היחיד בה. בהתאם לכך, בעשרים וחמש שנותיו כחבר כנסת מן השורה (שלוש שנים נוספות שירת גם כשר בממשלה ועוד שש כראש הממשלה), הוא שירת בשתי ועדות: בוועדת החוץ והביטחון ובוועדת החוקה, חוק ומשפט, שדיוניה, כך סיפר לי מדי פעם, הסבו לו רוב נחת.

כאשר הקים עם חבריו את "תנועת החרות" היה עיתונה היומי "חרות" (כשמו של עיתון־הקיר של האצ"ל) לכלי ביטוי חשוב של מדיניותה. מתחת לשם העיתון קבע בגין שורה ובה ארבעה מושגים, שביטאו את העמדה הלאומית־ליברלית שנשאה התנועה בציבור: "לשלמות המולדת – לקיבוץ גלויות – לצדק סוציאלי – לחרות האדם". בספטמבר 1948 חודשים אחדים לפני הבחירות לכנסת הראשונה, פרסמו יוליוס מרגולין ומנחם בגין בעיתון "חרות" את "איגרת זכויות האדם" ובמבוא הזכיר בגין שעוד במחתרת "נרקם, תוך סבל, דם ודמע, החזון של חרות אמת, של צדק ושוויון אמת". בראש ה"איגרת" קבעו מחבריה כי "הזכות לחיים, לחרות, לדין־צדק ולהתנגדות לדיכוי הן זכויותיו הטבעיות של כל אדם". בהמשך הציעו הגדרה רחבה – הדומה ל"חמש המ"מים" החברתיות של זאב ז'בוטינסקי – למושג "הזכות לחיים", וכוללת את ה"זכות לחיי כבוד. בטלה, רעב, חולי, חוסר קורת־גג ובערות – חרפה הם לחברה מאורגנת, תקינה ומתקדמת". וכלפי מי שכשל בפלילים: "המטרה היחידה של מאסר העבריין על סמך פסק־דין מוסמך, תהיה – מלבד הגנת החברה בפני מעשיו המזיקים – הטבת אופיו של העבריין והחזרתו לחיי עבודה תקינים".

ב"איגרת" זו קבעו מרגולין ובגין חריות יסוד: "חופש המצפון והמחשבה, חופש הביטוי בכתב ובעל פה, חופש ההתאגדות, חופש בחירת מקצוע או מקום מושב, חופש הפעילות המדעית והאמנותית, השתתפות בבחירת מוסדות המדינה

– הן זכויותיו של כל אזרח, שאינן ניתנות לערעור, אף לא באמתלה של 'שעת חרום'. נקבעה במפורש גם הזכות לפרטיות: "חסינות מוחלטת תינתן לדירת האזרח, למכתביו, לשיחותיו הטלפוניות [...] חיפוש בדירת האזרח או בניירותיו האישיים יערך אך ורק בפקודת שופט מוסמך". לאחר ארבעים וארבע שנים, שבוע לאחר מותו של בגין, אישרה מליאת הכנסת את חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו. אמנם, החלת הזכויות "על כל אזרח" משמעותה "שוויון זכויות" לכל האזרחים, אך הביטוי הזה אינו מצוי ב"איגרת" במפורש. הוא הופיע ארבע שנים קודם לכן בהכרזת המרד: "הממשלה העברית של ארץ ישראל, הנציג החוקי היחיד של העם העברי, תיגש מיד לאחר הקמתה, לביצוע עיקרים אלה": והאחרון בהם: "הענקת שווי זכויות מלא לאוכלוסייה הערבית". בספטמבר 1944, בכרוז שהפנה בגין "אל שכנינו הערבים" הוא כתב: "הממשלה העברית תעניק לכם שווי זכויות מלא; השפה העברית והשפה הערבית תהיינה שפות הארץ; לא תהיה הפליה בין ערבי ליהודי בקבלת משרה ממשלתית או ציבורית. המקומות הקדושים לדת המוסלמית יהיו נתונים לפיקוחם של נציגיהם". במכתב לאוהד תנועתו כתב ב־1961:

המלחמה נגד אלה שקמו עלינו כדי לכלותנו, אין פירושה איבה לערבים בתור שכאלה [...] אויב הוא אויב, וצריך להילחם בו למען עמך, אבל האזרחים שבמדינתך צריכים ליהנות משווי זכויות. זוהי תורת ראש בית"ר, ואנחנו צריכים לעשות כל מה שניתן לעשות כדי להוכיח את אמונתנו זו הלכה למעשה.

במבוא ל"איגרת זכויות האדם", בהתייחסו לצורות שלטון, בגין לא רק שלל את המשטר הפשיסטי ואת זה של ה"דמוקרטיה המזרחית", כלומר הקומוניסטית הסובייטית, אלא גם ביקר בחריפות את השיטה המערבית, שבה כבר אז הגיעה הכלכלה המבוססת על יוזמה חופשית לקיצוניות מזיקה (ההדגשה במקור):

במדינות, שבהן שולטת "הדמוקרטיה המערבית" אין דמותו החיצונית של המשטר מזדהה עם מהותו הפנימית. בארצות אלו קיים חוסר־שוויון משווע, הנגרם ע"י ריכוז אמצעי הייצור העיקריים בידי מעטים וע"י חלוקה בלתי צודקת של ההכנסה,

הבאה מן העמל והייצור הלאומי. הנציגים הנבחרים של העם אינם חפשים לקבוע, לפי רצון העם ובשמו, את המדיניות הלאומית. עובדה היא, ששליחיהן הבלתי נבחרים של חברות הנפט באמריקה קובעים למעשה את המדיניות האמריקאית במזרח התיכון ובארץ ישראל.

החותמים על מגילת העצמאות של ארצות הברית ב־1776 הסכימו בחתימת ידם ש"כל בני האדם נוצרו שווים, שבוראם העניק להם זכויות שאינן ניתנות לערעור, ובהן הזכות לחיים, לחרות ולחתייה לאושר". אולם, בין החותמים על אותה מגילה היו גם כאלה שהחזיקו בעבדים, ועבדות התמידה בארצות הברית עוד תשעים שנה. כשחברי מועצת העם הזמנית במדינת ישראל חתמו על הכרזת העצמאות, טרם התבררה הסתירה בין ההבטחה המפורשת בה ל"שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה" לבין הדרך שבה הלכו ממשלות ישראל הראשונות: עד שנות השישים, תוכן החדשות ששודרו ב"קול ישראל", תחנת הרדיו האזרחית היחידה, הוכתב ישירות ממשרד ראש הממשלה; קבלת עבודה במדינה הצעירה הותנתה בחברות בזרוע של מפלגת השלטון, "ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ ישראל"; שופטים התמנו לתפקידם הרם גם על פי זיקתם למפלגת השלטון; במצוות שר הביטחון נעשה ניסיון למנוע מיריב פוליטי לשמש מורה בבית ספר; במצוות שר הפנים נעשה ניסיון לסגור ביטאון של מפלגה; ושירותי הביטחון, אז מכשיר פוליטי בידי השלטון, צותתו לטלפונים של אחדים מחברי הכנסת למרות חסינותם. כל זאת דרש תיקון, ועוד: במשך שמונה עשרה שנים הטילו ממשלות ישראל הראשונות על יישובים ערביים ממשל צבאי, שביסודו הפרה קבועה ובוטה של זכויות האזרח, ותנועת החרות בראשות בגין נאבקה בממשל הצבאי עד ביטולו. ב־1962 כתב בגין לאוהד תנועת החרות שביקר את עמדתו:

בשבועות הקרובים בוודאי תשמע ותקרא את פרטי עמדתנו ביחס לסידורים הביטחוניים הצריכים והיכולים לבוא במקום הממשל הצבאי שיש לבטלו ולהעבירו מעולמנו. ולא כדאי לנסות לאיים עלינו בנטילת קולות מאתנו [...] אם תנועה זו

מאמינה בהחלטה מסוימת כי צודקת היא, היא לא תירתע
מהפסד זה או אחר מקולות תומכיה.

ב־1951 בוועידה השנייה של תנועת החרות, העלה בגין בהרחבה את הגישה
הכוללת, המאוזנת, של תנועת ז'בוטינסקי, שעל פיה חיים יחדיו, בכפיפה אחת
ובדרגת חשיבות דומה, הן המרכיב האישי של זכויות האדם והן המרכיב הלאומי
של העם היהודי. נאוומו נדפס ב־1952 בחוברת שכותרתה "השקפת חיים והשקפה
לאומית", ובה העניק לשני המרכיבים מקום דומה. בהתאם לסדר ההופעה באותה
חוברת, גם עורכי הספר "דרך בגין" הקדימו את המובאות הנוגעות לזכויות אדם
לאילו הנוגעות לסוגיות הלאום. את ההשקפה הלאומית, שהפריד כאן ממה שכינה
"השקפת חיים", תמצת בגין בחוברת זו כך:

מאוייו ההיסטוריים של ישראל, מיום גלותו מעל ארצו, מצאו
ביטוי בתפילה "חדש ימינו כקדם", הרי היא התפילה
המקפלת בתוכה את שתי השאיפות הלאומיות: שחרור
המולדת וריכוז האומה מחדש על אדמתה [...] רק תנועה
הנושאת את שתי השאיפות האלה בשלמותן היא תנועה
לאומית.

לאורך השנים הקפיד בגין על ההבדלה בין לאומיות ללאומנות:

הצו הקדמון על יחסו של העם הנגאל אל הגר על הנמקתו
המופלאה "כי גרים הייתם בארץ מצרים" – חרות על לוח
לבנו באותיות בל תימחינה [...] תורה זו מצווה לאהוב את
ישראל; אין היא אומרת לשנוא זרים. לאומיות אינה לאומנות.
אנו אוהבים את עמנו, אך אין אנו שונאי זרים [1953].

ובאופן דומה, ב־1972: "[...] לאומיות היא, בפשטות, אהבת עם, חיבת מולדת.
ללאומנות ניתן הצליל, או הפירוש, השלילי. זוהי שנאת זרים, רדיפת מיעוטים."
בנאום שנשא למחרת הכרזת העצמאות דיבר בגין על הצורך הדחוף בקיבוץ
גלויות: "הבו אוניות עולים. אל שיגרה. אל דיבורי סרק על כושר קליטה, על

הגבלות למען הסדר כביכול. מהר. מהר. לעמנו אין זמן". בשנות החמישים הוא הדגיש, למרות התנאים הכלכליים הקשים ששררו אז בארץ, את חובת הממשלה להעלות ארצה את כל היהודים מגלויות ערב, ללא מיונם על פי יכולת תרומתם למדינה הצעירה. בחוברת "השקפת חיים והשקפה לאומית", הקדיש בגין לנושא זה פרק מיוחד: "שיבת ציון – ריכוז האומה". "בשלב זה של תולדותינו, תוכנה הממשי של שאיפת הריכוז הוא – רוב היהודים בארץ-ישראל. לא 'קבוצת גלויות' בלתי מוגדר; לא עוד רוב יהודי במדינת ישראל; אף לא רוב יהודי בארץ-ישראל, כי אם רוב היהודים בארץ ישראל". הוא ראה במדינת היהודים שומרת אחיה שבגלות, והדגיש את הגלויות שבהן חיים היהודים במצוקה: "אל נתייאש מאפשרות בואם של היהודים מכל שטח השיפוט של המשטר הסובייטי. אין נצחיות במשטרים ואין נצחיות באיסורים, אף אם הם אופייניים למשטר זה או אחר". בהתאם לכך, בשנות השבעים היה בגין ממובילי המאבק הבינלאומי לפתיחת שערי ברית המועצות ליהודים – שערים שנפתחו לרווחה רק בשנות התשעים. ב-1967, חודש לאחר מלחמת ששת הימים, פנה בגין במכתב לרב מנחם מנדל שניאורסון, הרבי מלובביץ', שאיתו נפגש פעמים אחדות "בין האשמורת השניה לבין השלישית" וביקש "כי יקרא הוא לבני העם היהודי באשר הם שם, לקום, לעלות למלאות [כך] את הארץ ולבנותה". ב-1977, סמוך לבחירתו לתפקיד ראש הממשלה, פנה לראש "המוסד למודיעין ולתפקידים מיוחדים", יצחק חופי, בעת פגישתם השבועית בנימה אישית: "הביאו לי את יהודי אתיופיה", ובכך נפתח פרק חדש בעלייתם ארצה.

באותה חוברת מ-1952 ביקש בגין "להבהיר שלושה יסודות של השקפת-חיים של תנועת שחרור לאומית – והם, כפי שאני מאמין, חרות היחיד, תיקון החברה, עליונות המשפט". כדי לקיים משטר המתאפיין בפיזור הכוח השלטוני העצום בין רשויות המדינה הוא הציע שם "לחרות על דגלנו את עליונות המשפט". זאת כיוון ש"בתי הנבחרים הופכים להיות מכשירים בידי הממשלות במקום להיות המפקחים על הממשלות" ולכן, "המשפט הבלתי תלוי הוא למעשה המבצר האחרון של חרות האדם בימינו [...] בנפול מבצר המשפט, אין עוד מציל לאדם הנשחק בין אבני הריחיים של השררה". ומכאן מסקנתו (ההדגשות במקור):

עליונות המשפט תחבטא בכך, שלחבר שופטים בלתי תלויים
תוענק לא רק הסמכות לקבוע, במקרה של תלונה, את

חוקיותה או צדקתה של פקודה או תקנה אדמיניסטרטיבית מטעם מוסדות השלטון המבצע, אלא גם הסמכות לחרוץ משפט, במקרה של קובלנה, האם החוקים, המתקבלים על-ידי בית הנבחרים (המתקבלים, כפי שראינו, בהשפעה ניכרת או מכרעת של הממשלה) מתאימים לחוק היסוד או סותרים את זכויות האזרח שנקבעו בו. את הזכות להגשת הקובלנה המשפטית ביחס לחוקים יש להעניק לכל אזרח, אם הוא רואה את עצמו נפגע על ידם במישרין או בעקיפין, ודבר המשפט יקום.

לזאת הוסיף בגין ב־1953, בישיבת ועדת החוקה, חוק ומשפט של הכנסת שדנה בהרכב הוועדה למינוי שופטים: "אנחנו באים להבטיח את אי־תלותם של השופטים, ולשם כך עלינו להבטיח, במידת האפשר, גם את אי־תלותם של ממניהם". כעבור חצי יובל שנים, ב־1979, הוא הביא לאישור הממשלה את הודעתו: "הממשלה דוגלת בעקרון עליונות המשפט על כל רשות מרשויותיה המבצעות של המדינה, לרבות הממשלה עצמה. אני מבקש את השרים להקפיד על כך, כי הרשויות ימלאו ללא סייג אחר צווי בית משפט ויבצעו אותם בנאמנות".

ועם זאת, אין השופט ופסק הדין שכתב חסינים מפני ביקורת. ב־1959 הזכיר בגין במהלך נאום פומבי משפט שהתנהל בחיפה:

בצער רב עלי לקבוע כי על פי הדו"חיים [כך] בעתונות, מי שישב בדין שם השמיע הערות לגלגניות על חשבון העצורים או אחד מהם. כל העם יודע, כי מאז קום המדינה קראנו לכבד את המשפט העברי ולהאמין בעצמאותו, ביושרו ובצדקתו. דווקא משום כך יש לנו הזכות, עם כל הכבוד, אך גם עם כל הצער, להעיר לכבוד השופט או השופטת בחיפה שהתנהגותה בדין ההוא אינה ראויה לבית משפט בישראל.

ב־1963 פרסם בגין מאמר שכותרתו "אשר שופט יחטא", ובו ביקר בתקיפות את אחד משופטי בית המשפט העליון שסירב לחזור בו מביטויי חריף בהרצאה על

מסורת מסוימת ביהדות. "מדוע אין הוא יכול להודות, כי נכשל בלשונו ומצטער על דבריו וחוזר מהם? העם חייב בכבוד שופטיו: האין השופט חייב בכבוד עמו?"

ד. "לשלב את הזכות לארץ לשלימות אחת עם הזכות לביטחון לאומי"

על פי השקפתו של מנחם בגין, לא רק תיקון חברתי נדרש עם קום המדינה, וגם לגבי המטרות הלאומיות לא שלמה המלאכה. את תפיסתו הלאומית קיבל מזאב ז'בוטינסקי ולאחר הקמתה של מדינת ישראל הוא צריך היה להתאים את יישומה למציאות, בתחילה כאיש אפוזיציה ואחר כך כשר וכראש הממשלה. בין מדינת ישראל למדינות ערב השכנות נקבעו ב־1949, קווי שביתת נשק, שטבעם ארעי, ובפיתוליהם הם רק ייצגו את יחסי הכוחות המקומיים בין הצבאות הנצים. במאבקו הציבורי למימוש העיקרון של "שלמות המולדת" היו שני שלבים: מקום המדינה ועד מלחמת ששת הימים ב־1967, בגין הסביר כי אין ליזום מלחמה, אך יש להמתין, תוך חינוך הציבור ודריכות מדינית, לשעת כושר שתוצאתה תהיה שחרור חלקי המולדת הנותרים; אחרי המלחמה הוא פעל כדי למנוע את מסירתם לשלטון זר.

בגין הסיק מסקנה פוליטית מן הקושי שחוותה "תנועת החרות" בראשותו בניסיונה לזכות באמון רחב של הציבור. ב־1965, הוא שב והציע את הרעיון שהעלה בעשור הקודם: ליצור גוף פוליטי בהשתתפות תנועת החרות והמפלגה הליברלית כבסיס לחלופה ממשית לשלטון. אולם, ראשי המפלגה הליברלית סירבו לקבל על עצמם את היסוד החשוב במשנתה המדינית של תנועת החרות: שלמות המולדת. כפשרה הציע בגין לנסח את ההסכם כך שלא יחייב את המפלגה הליברלית לקבל את העיקרון הזה, אך גם לא ישלול אותו מתנועת החרות. במכתב הנזכר למרלין כתב בגין ב־1946, (ההדגשה במקור): "איננו דוגמטיקונים של נוסחאות; אנו חסידים – בלתי מתפשרים – של עקרונות", וברוח זו הציע עתה נוסחה, שאיתה הסכימו מנהיגי המפלגה השותפה ושנוספה כסעיף השני בהסכם הקמת גוש חרות־ליברלים) גח"ל: ("תנועת החרות תוסיף לשאת בקרב האומה את עקרון שלמות המולדת לאמור, זכותו של העם היהודי על ארץ־ישראל, בשלימותה ההיסטורית, זכות נצחית היא שאינה ניתנת לערעור". פשרה זו אפשרה את הקמת גח"ל, שהתרחב לתנועת הליכוד והביא לחילופי השלטון בישראל ב־1977.

במרס 1967, שלושה חודשים לפני מלחמת ששת הימים, כתב בגין: "היינו שמחים, לו המפלגה הליברלית הייתה מקבלת עקרון זה, שצריך להיות, לפי אמונתנו, נחלת הכל בישראל. משאלתנו זו לא נתמלאה". וכך, מבין כל המפלגות בישראל, רק תנועת החרות קראה להתכונן ל"מבצע שחרור בשעת כושר" של חבלי יהודה, שומרון ועזה בתגובה לתוקפנות האויב. לכן, ביוני 1967, ערב התקפתן של מצרים, סוריה וירדן על ישראל, רק אחד-עשר חברי תנועת החרות נשאו את הדגל הזה בכנסת.

ואז פרצה מלחמה. זו היתה שעת הכושר אליה כיוון בגין והוא פעל כדי שלא תוחמץ. המפקדים בעבר של הפלמ"ח והאצ"ל, שני הארגונים שב-1948, כשלו בניסיונותיהם לשחרר את העיר העתיקה, היו עתה שרים בממשלה. ב-1992, כתב בגין בתשובה לשאלתו של מרדכי גור: "ביום שני בבוקר, בקריה [בתל אביב], התחלתי יחד עם יגאל אלון לפעול למען שחרור ירושלים. יגאל ניגש [עם בגין] לראש הממשלה אשכול ואמר לו כהאי לי שנא: 'בגין ואני רוצים את ירושלים'. בשימו ידו על מצחו, הוא השיב ביידיש: 'ס'איז א געדאנק', זה רעיון", וכך קם ונהיה הדבר. אמונת המעטים, שקיבלה ביטוי מוחשי עם שחרור ארץ ישראל המערבית כולה, היתה עתה לנחלת רבים. בישראל ומחוצה לה, בגין הגן על עמדה מדינית הנשענת על שתי זכויות: למדינת היהודים הזכות הטבעית וההיסטורית ליהודה, שומרון וחבל עזה, והיא משולבת בזכותה לביטחון לאומי. ב-1975, הוא כתב ש"בתנאים הבינלאומיים הקיימים, חשוב וחיובי לשלב את הזכות לארץ לשלימות אחת עם הזכות לביטחון לאומי". כיוון שמלחמת ששת הימים היתה מלחמת מגן של ישראל בתגובה לתוקפנות אויביה, החוק הבינלאומי מצדיק, כך טען, לא רק את שחרור חלקי המולדת האלה, אלא גם את החזקתם בידי ישראל לתמיד.

לגבי חצי האי סיני הציג בגין עמדה אחרת. הוא לא ראה בו חלק מארץ ישראל ולאחר שישראל כבשה אותו ב-1956, אמר בנאום:

השטחים מחוץ לארץ-ישראל שנכבשו בדם בנינו גורלם ייקבע על פי החוק הבינלאומי. גורלם יכול להיקבע רק במקום אחד: ליד שולחן הדיונים על שלום בינינו ובין המצרים, זאת אמרנו מהרגע הראשון של התחלת מבצע סיני. איננו רוצים

במלחמה נצחית. כל שאיפתנו היא לשלום. ליד שולחן
הדיונים לשלום ייקבע גורלם של שטחים אלה.

הוא הדגיש במשך שנים כי הדרך לשינוי יסודי של היחסים בין ישראל
ושכנותיה-האויבותיה היא חתימת חוזה שלום, שיושגו רק באמצעות משא ומתן
ישיר בין הצדדים, ללא הצגת תנאים מוקדמים לפתיחתו, וזאת בניגוד להסכמי
ביניים שתוצאתם נסיגת ישראל ללא שלום. מכאן ההצעה שהעלה בדיוני
הממשלה כבר מן היום השני למלחמת ששת הימים, שעל פיה יוחלפו קווי הפסקת
האש שנקבעו בסיום המלחמה רק בגבולות שייקבעו בחוזה שלום ועד אז יישארו
כוחות צה"ל בקווים אלה בשלש החזיתות. נוסחה זאת ביטאה את המכנה
המשותף שהסכימו לו באותם ימים כל השרים (בדיון בממשלה בשבוע שלאחר
הפסקת האש העיר נציג מפלגת הפועלים המאוחדת, מפ"ם, בקריאת ביניים: "כאן
יש עוד נקודה, שלא נסוגים עד לחוזה השלום"). וכך, ב-19 ביוני 1967 קיבלה
הממשלה את ההחלטה הזאת: "עד לכריתת הסכמי שלום תוסיף ישראל להחזיק
בשטחים בהם היא מחזיקה מאז 10 ביוני 1967", ובנוסף דומה נקבע כעבור
שנתיים בקווי היסוד של הממשלה בראשות גולדה מאיר כי "...באין חוזה שלום,
תוסיף ישראל לקיים במלואו את המצב כפי שנקבע עם הפסקת האש [...]" באותם
ימים שירתו בממשלת "הליכוד הלאומי" (כינוי שהציע ראש הממשלה לוי
אשכול) רק שני נציגים מטעם גח"ל לעומת תשעה-עשר שרים ממפלגות אחרות.
אולם, האמון שניתן בשריבלייתיק בגין, שגם יריביו ראו בו איש מידות, סייע
להשגת הפשרות הפוליטיות והאישיות שנדרשו לקיום הממשלה במשך שלוש
שנים. בארכיון של מרכז מורשת בגין מצוי פתק מאותם ימים, ללא ציון התאריך,
בחתימת שר הביטחון דאז, שאותו מסר לבגין באחת מישיבות הממשלה: "ה'
בייגין [כך כינו אותו ותיקי מפא"י], היות ואתה אמן הניסוח: נסח נא הצעה
להחלטה בדבר עמדת ישראל בשאלת עתיד הגדה [יהודה ושומרון] – ע'מ [על
מנת] שנוכל להצביע בעדה. משה דיין".

שבוע לאחר מלחמת ששת הימים, ובהתאם למדיניות תנועת החרות, הציע בגין
בישיבת הממשלה "להגיד שריבונות מדינת ישראל חלה על השטח שעד הירדן",
ובאוגוסט 1967 חזר על כך: "אני חושב שדרושה החלטה, לדעתי דחופה מאד,
וההחלטה שאני מציע לממשלה לקבל אותה היא: ארץ ישראל המערבית כולה
בריבונותנו". בגין כרך את החלטת הריבונות בהענקת אפשרות לתושבים הערבים

ביהודה, שומרון וחבל עזה לקבל את אזרחות ישראל: "אני חושב שאם ערבי ירצה לחיות בשכם ונטיל עליו שיפוט של המדינה והוא ירצה להיות נתין של מדינת ישראל, מותר לו".

אולם, כעבור עשר שנים, חצי שנה אחרי שכוון בגין את ממשלתו הראשונה ושלוש חודשים לאחר שהחלו ביוזמתו שיחות מדיניות סודיות בין ממשלות ישראל ומצרים, הוא הציג בפני הממשלה תוכנית מדינית שהיה בה ויתור למעשה על ההחלה של ריבונות המדינה על שטחי המולדת ששוחררו ב-1967. בממשלה בדצמבר 1977 הוא אמר כי "יש לנו זכות לריבונות על יהודה, שומרון וחבל עזה ואנו עומדים על התביעה לקיים זכות זאת", אבל, הוסיף, "יש גם תביעות אחרות ואנו רוצים הסכם, שישמש יסוד לחוזה שלום, ומשום כך, כדי להגיע להסכם, אנו מציעים ששאלת הריבונות תישאר פתוחה, ואכן כך היא תהיה". בהתאם לכך, בספטמבר 1978, בעת המשא ומתן עם מצרים בקמפ דייוויד שבארצות הברית, הוא מסר לחברי המשלחת הישראלית שם כי בפגישה עם נשיא ארצות הברית ומצרים אמר לסאדאת: "זאת גם באשר ליהודה, שומרון ועזה, שאני מאמין בכל לבי שהם שלנו, אך איננו מבקשים שתחתום ש'אנו מקבלים זאת'. לכן משאירים את שאלת הריבונות פתוחה". כעמדת הגנה חדשה, הוא עמד על כך שבכל מקרה לא יקום ביהודה, שומרון וחבל עזה שלטון זר, אף לא בדרך של אוטונומיה **לשטח**, הצעה שהתנגד לה כשעלתה בממשלה ב-1967 וגם לא על ידי הצבת כוח מטעם האומות המאוחדות. במקום זאת, הוא הציע עתה שתוקם אוטונומיה (ממשל עצמי) **לתושבים** הערבים ביהודה, שומרון ובחבל עזה.

הרעיונות החדשים האלה – דחיית ההכרעה בסוגיית הריבונות ביהודה, שומרון ועזה וממשל עצמי לתושבים הערבים שם – סללו את הדרך להסכם הראשוני שכותרתו "מסגרת לשלום במזרח התיכון שהוסכם עליה בקמפ דייוויד", אשר נחתם ב-1978 בין ישראל ומצרים ובהשתתפות ארצות הברית. בהסכם זה נקבע כי יתקיים משא ומתן "במטרה להעניק אוטונומיה מלאה לתושבים", וכן נקבע בו כי בין ישראל, ירדן, מצרים ונציגי התושבים הערבים ביהודה, שומרון וחבל עזה "יתנהל משא ומתן כדי לקבוע את המעמד הסופי של יהודה, שומרון וחבל עזה ואת מערכת יחסיהם עם שכניהם". ברור היה כי בהיעדר הסכם בין הצדדים על "המעמד הסופי", שאלת הריבונות בשטחים אלה תישאר פתוחה, וכך היא נותרה עד היום. בעקבות ה"מסגרת לשלום" נמשך המשא ומתן על פרטי חוזה השלום, וכעבור חצי שנה חתמו עליו נשיא מצרים וראש ממשלת ישראל.

בנוסחים של החלטות ממשלה ושל מסמכים בינלאומיים הקפיד בגין על ההשלכות של כל תג. "פה כל מילה צריכה להיות שקולה וכל מילה יכולה להיות חשובה" אמר בישיבת ממשלה ב־1969, וכך נהג גם בעת שניהל את המשא ומתן על חוזה השלום עם מצרים. סם לואיס, שגריר ארצות הברית בישראל באותם ימים, שהשתתף בשיחות, העיד מקץ שנים כי לנוסח ההסכם בגין "השחיל מילים אחדות פה ושם, שחשיבותן ארוכת הטווח לא הובנה במלואה על ידי שני הצדדים האחרים", וציין לדוגמה את המילים "לתושבים", "ולאחר מכן", ואפילו "גם". מאבקו המדיני של בגין למניעת שלטון זר בשומרון, ביהודה ובחבל עזה היה משולב במדיניות שקידם כראש הממשלה למימוש זכותם של יהודים להתיישב בכל חלקי ארץ ישראל, "ביישובים עירוניים וכפריים", והוא אף יזם את ההיתר ליהודים לרכוש אדמות פרטיות בשומרון וביהודה. כבר ב־1968, הסביר בישיבת הממשלה כי "רציפות שטח מבחינת האוכלוסייה הערבית מסכנת את ביטחוננו. אי־רציפות השטח באוכלוסייה ערבית זה גורם ביטחוני ממדרגה ראשונה". סמוך לאחר עליית הליכוד לשלטון ב־1977 הצהיר כי "בקרב יהיו הרבה אלוני מורה", וביוני באותה שנה אמר במליאת הכנסת כי "ההתנחלות היהודית לא תהיה קשורה בעוול ובנישול כלשהו של תושב ערבי כלשהו במקום כלשהו בארץ־ישראל". אולם, יישובים יהודיים אחדים בשומרון הוקמו גם על קרקע פרטית של ערבים, על יסוד ההנחה שהייתה להם חשיבות ביטחונית לישראל.

מדיניות התיישבות זו עמדה במרכזן של מחלוקות עמוקות בממשלה, בכנסת ובציבור, שאחדות מהן נבחנו בעתירות שהגישו בעלי קרקעות ערבים לבית המשפט העליון. במרס 1979, לאחר פסק דין שהכשיר את חוקיותו של היישוב בית אל שבשומרון, בעקבות תפיסה צבאית של אדמות פרטיות של תושבים ערבים, אמר ראש הממשלה בגין במליאת הכנסת:

בימים אלה החליט בית המשפט העליון, בשבתו כבית דין גבוה לצדק, בהרכב מורחב של חמישה שופטים, לאמור, שההתנחלות האזרחית היא חלק של מערכת הביטחון של ישראל. זהו פסק דין עקרוני, תקדימי. ואם מישהו יאמר לי אי פעם, שההתנחלות היהודית בארץ ישראל היא בלתי חוקית, יהיה אשר יהיה האומר, כך אשיב לו: יש שופטים בישראל.

במילים האחרונות הוא חזר, בשינוי מה, על מה שכתב במאמר ב־1952, על אודות החלטה שרירותית של הממשלה: "יש שופטים ביהודה, יש דינים בישראל". כעבור חודש הוא הוסיף בישיבת הממשלה:

האיכר קשור לכברת האדמה שהוא עובד עליה בכל לבו וצריך להתחשב בזה [...] הפקעה של קרקע מעובדת על ידי איכר, בעיני זה עוול חמור. לעתים אין ברירה [...] יש דבר כזה כמו צורכי ציבור. צריך להיזהר ולקמץ בזה ורק אם אין ברירה, לעשות זאת.

והנה, כעבור חודשים אחדים, באוקטובר 1979, פסקו שופטי בג"ץ, באותו הרכב שפסק בעניין בית אל, כי להקמת היישוב אלון מורה בשומרון על אדמות פרטיות של תושבים ערבים לא היתה הצדקה ביטחונית, ועל המתישבים לעזוב את המקום בתוך שלושים יום. כעבור שבוע, בישיבת ממשלה מתוחה, אמר בגין:

עלינו לקבל היום סיכום אחד מעשי, שבלעדיו אי־אפשר. רבותי, הזמן חולף. נתנו לממשלה שלושים יום; מאז חלפו שמונה ימים ואנו חייבים לבצע את פסק הדין [...] היום היה לנו דיון יסודי מאוד במצב ההתנחלויות, אבל את פסק הדין מוכרחים לבצע [...] יש פסק דין ואיני יכול לא לבצע זאת.

כעבור זמן קצר העתיקו אנשי "אלון מורה" את היישוב לאדמות מדינה בהר כביר שליד שכם, ובאותם ימים החליטה הממשלה שלהבא יוקמו יישובים יהודיים על אדמות מדינה בלבד.

ה. "דמוקרטיה, מעיקרה, היא אורח חיים"

ביסוד גישתו של בגין לדמוקרטיה עמד יחסו השוויוני לבני אדם. פעם אמר לי: "כשמישהו אומר לך שבינו לבין פלוני יש הבדלי מנטליות, דע לך שהוא חושב שה'מנטליות' שלו יותר טובה". ב־1958 כתב:

דמוקרטיה אין פירושה רק צורת שלטון אלא, מעיקרה, היא אורח חיים. דמוקרטיה, לפי דעתי, פירושה קודם כל הכרת אמת בשוויון האדם, ושנית – שכנוע. אם אין איש יכול לשכנע את רעהו, לא יתכנו חילופי שיטה וחילופי גברי הקשורים בהם, ושלטון בלי חילופים הוא שלטון על העם ולא של העם. חילופי שיטה-וגברי הם אמת הבניין הדמוקרטי. אבל – התלהב ידידי – איך יתכן שכנוע הדדי, אם יש שנאה הדדית? השנאה גורמת לאטימת אזנים, להמתת רצון ההקשבה, לחיסול כושר השמיעה. לכן לא אגזים, אם אומר, כי אויבתה הראשונה של הדמוקרטיה היא השנאה.

ב-1978, והוא כבר ראש הממשלה, כתב בגין לעורך העיתון "מעריב", שלום רוזנפלד, ידידו עוד מימיהם בבית"ר בפולין:

אמת אמרת: העיתון שאתה עורכו הראשי גם מייסרני, ואולי ה"גם" מיותרת. אבל אני מאמין בחופש העיתונות. תמיד זכרתי את אמרתו המפורסמת של ג'פרסון לאמור: "לו עמדה בפני הברירה לקיים ממשל או עיתונות חופשית – הייתי בוחר באפשרות השנייה". אמנם כך הוא כתב לפני שנבחר להיות נשיא ארצות הברית. לאחר היבחרו היו לו צרות נוראות עם העיתונות האמריקאית. האם היתה בלבו חרטה על הכלל שקבע? ייתכן. אך אם כי נפגע בעמקי לבו – והתאונן בעיקר על האשמות לא נכונות, צריך ללמוד מדוגמא זו ולקבל את הכל במידת השלווה הדרושה. [...]

בגין נאבק על ההכרה בחשיבות תפקידה של האופוזיציה במשטר הדמוקרטי, וב-1963 כתב: "לפי הכרתי, על שלושה דברים תיכון האופוזיציה במדינה חופשית ודמוקרטית: א. בדרך-כלל על ביטוי השוני; ב. לעתים על הוכחת האחדות; ג. על שאיפה מתמדת לחלופין". בשאיפה לחילופי השלטון הוא התמיד במשך שלושים שנה ובמהלכן ביטא היטב את השוני. אבל גם אחדות הוא הפגין פעמים אחדות מספסלי האופוזיציה, כגון ב-1976, בעת המשבר של חטיפת מטוס נוסעים לשדה

התעופה באנטבה שבאוגנדה. בטרם נמצאה תוכנית פעולה לחילוץ החטופים אמר ראש האופוזיציה בגין לראש הממשלה יצחק רבין בשיחה ביניהם שהוא יתמוך בפומבי בממשלה אם כדי להציל את החטופים זו תיאלץ לקיים משא ומתן עם הטרוריסטים החוטפים. לאחר הצלחת הפעולה אמר בגין במליאת הכנסת:

[...] ראש ממשלה הוא ראש צוות, ואולי בזכות הניסיון שהיה גם בחיי יודע אני שראש צוות, בעוד כולם אחראים, שם על שכמו עוד טיפה אחת של אחריות, ומי יודע איזה כובד לטיפה הזאת. לכן היום אומר לראש הממשלה בשם האופוזיציה [...] עוד יהיו ויכוחים בינינו, יסודיים, רציניים ואולי אף חריפים. אבל היום הזה, בכל ליבנו נאמר: "ראש הממשלה, כל הכבוד".

"צדק הוא קטגוריה מוחלטת", כתב בגין ב־1965. "צדק ומשפט פירושה התנגדות לעוול, למרמה, למזימה, לעלילה, ולפני הכל – להטלת אשמת־שווא על מי שהוא חף מפשע". במאמר מ־1957 כתב על "הכללים הפשוטים במשפט צדק במדינה חופשית":

חשוד עוד איננו נאשם; נאשם עוד איננו אשם; ואף נידון עוד איננו מורשע באורח סופי, כל עוד עניינו לא הוברר בכל שלבי הדין המשפטי. ואם המשטרה טוענת, כי אסיר, הנמצא בידיה, "הודה", הרי גם ההודאה איננה הוכחה, כי היא עצמה זקוקה להוכחה בפני בית המשפט.

זמן קצר לאחר בחירתו לראשות הממשלה הוא תבע מראש שירות הביטחון הכללי להורות לחוקרים בשירות להימנע מלחץ גופני על נחקרים ולהשתמש כלפיהם רק ב"חוכמת החוקר". ב־1987, כשוועדה בראשות שופט בית המשפט העליון פרסמה המלצה שהתירה לחוקרי שב"כ "הפעלת מידה מתונה של לחץ פיסי", הוא שלל המלצה זו באוזני. ב־1999 הטיל בית המשפט העליון, בשבתו כבית משפט גבוה לצדק, סייגים חמורים על שיטות החקירה בהם מורשים אנשי שב"כ להשתמש בהגינם על אזרחי ישראל.

בכל שנותיו באופוזיציה הוא דרש בתקיפות ובחריפות לבטל את תקנות שעת החירום הבריטיות, ובהן את ה"מעצר המנהלי", כלומר מאסר, ואפילו ארוך, ללא משפט. אולם, בהיותו ראש הממשלה הוא הסכין עם הותרת האפשרות הזאת בספר החוקים, אם כי בתוספת תיקון חשוב, שהתקבל ב-1979 ב"חוק סמכויות שעת-חירום (מעצרים)": החוק מחייב מאז את הממשלה העוצרת אדם בישראל במעצר מנהלי להביא בתוך 48 שעות צעד חריג וחריף זה לדיון בדלתיים סגורות בפני נשיא של בית משפט מחוזי, ומעניק לעצור זכות לערער על החלטתו בפני שופט יחיד בבית המשפט העליון. בגין אף הסכים למעצרו המנהלי של שני אזרחים יהודים, שעל פי חוות דעת של גורמי ביטחון תכננו לבצע מעשה שעלול היה, כך כתב לרעייתו של אחד מהם, "להמיט אסון על עמנו". בביטוי "אירוניה של ההיסטוריה" הוא השתמש לא אחת.

גם את מימושן של זכויות חברתיות לא זנח בגין בהיותו ראש הממשלה. בריאיון ב-1980 על אודות ז'בוטינסקי התבטא: "אנחנו משתדלים לשמור על עיקרי תורתו. מבחינת אהבת ארץ ישראל, מבחינת אהבת עם ישראל, בשטח הצדק החברתי, אנו עושים כל מאמץ אפשרי". זאת אמר לאחר שבאותו זמן כבר נחקקו בכנסת, ביוזמת שרים בממשלתו, "חוק לחינוך חינוך לגילאי 16-17" "חוק להבטחת הכנסה" ו"חוק ביטוח סיעוד", והופעל "פרויקט שיקום השכונות".

תפיסתו של ז'בוטינסקי את השיטה הדמוקרטית השפיעה על בגין והוא הוסיף להעמיק בה ולהרחיבה כאיש ציבור במדינה הצעירה, והשתתף באורח פעיל בתרגום העקרונות לנוסחי חוקים. את השאיפה לצדק ספג בבית הוריו. בריאיון רדיו סיפר שבנעורו החליט להיות עורך דין כדי לסייע לעניים ללא תמורה, וב-1935 הוא סיים את לימודי המשפטים באוניברסיטת ורשה. הוא הגיע לכנסת עם כינונה, לאחר עשרים שנות פעילות ציבורית שבה נדרש ממנו מאמץ יומיומי לשכנע בעזרת נימוקים ולהשיג הסכמה לפעולה, וכשגישתו לתורת המדינה ולחוכמת המשפט רצינית ובשלה. בחקיקה פעל בגין כמשפטן מובהק בעל תפיסה מוסרית מוצקה ודקדק בהשלכות הניסוחים של הצעות חוק על מימושן של זכויות האדם.

ו. "לפני הכול, 'מלמד'"

באחד הימים, כשהיה מנהל לשכתו של ראש הממשלה בגין, סח לי חברו ועוזרו הקרוב יחיאל קדישאי: "אחרי שנים רבות הבנתי שאבא הוא, לפני הכול, 'מלמד'", במלעיל, כלומר מורה. בגין שירת במשך חמישים שנה כפי שנדר כבית"רי: "ביום שרות אני כמוטנחוושת, כגושברזל בידי נפח ושמו ציון. חרשני כרצונך – מגל, גלגל-חרושת, או חרב ופגיון". אופיינית לשירותו התשובה לברכה ששלח אליו אליהו גלעזר ליום הולדתו החמישים: "ובאשר לעתיד, אליהו היקר, בוודאי עוד נעשה. הן זו אמונת כולנו והיא הנותנת טעם לחיינו".

מצעירותו היה מנחם בגין איש של יוזמה ופעולה ולא לה הקדים מחשבה רבה. בתוכנם ובניסוחם של דבריו שבעל פה ושבתב הגה בצעדו בחדר הלוך ושוב, הרגל שקנה בתשעת חודשי מאסרו בתא קטן בבית הסוהר בוולנה. הדברים נותרו באלפי מאמרים ומכתבים, שאת כולם כתב או הכתיב בעצמו, ובנאומיו הרבים, שאת מיעוטם כתב מראש וברובם הסתפק בפתק שבו רשם ראשי פרקים. רבים מהם נאספו במרכז מורשת בגין, במכון ז'בוטינסקי ובארכיון המדינה, וקצתם מוצגים בספר "דרך בגין". גם לאחר חילופי הדורות נותרים הרעיונות, הנימוקים, הדוגמאות והניסוחים שהעלה בהם, צלולים וחדים. באמירה ובמעשה הוא הורה דרך לרבים.

כך גם בהליכותיו. ב־1981, שבוע לאחר שמטוסי חיל האוויר השמידו את הכור הגרעיני בעיראק, וזאת אחרי התלבטות ממושכת של חברי הממשלה בדבר נחיצות הפעולה וסיכונה, אמר ראש הממשלה בגין לעמיתיו השרים: "כל מי שמנסה לנקר עיני חבר, אם הצביע כך או הצביע אחרת, אין לו מושג [...] מה זו דעה כנה, שחובת כל אחד להביע אותה בישיבת ממשלה, ומה זה תהליך קבלת החלטות במוסד דמוקרטי". את היחסים הדרושים לתהליך זה תיאר יפה, כששאלתי אותו בנערותי איך אפשר ליישב את הסתירה הפנימית שבביטוי הרומי "ראשון בין שווים" שלמדתי באותו יום בבית הספר: אם הוא ראשון – איך כולם שווים, ולהפך? הוא השיב מיד: "הם רואים בו ראשון; הוא רואה בהם שווים". כעבור שנים, עם סיום שירותו כשר בממשלות הליכוד הלאומי בראשות לוי אשכול וגולדה מאיר באוגוסט 1970, אמר בדברי הפרידה שלו מעמיתיו: "[...] ויחול הכלל שביטאנו באחד הימים בממשלה: ראשון בשווים, לאמור: ראש הממשלה יתייחס לשרים כאל שווים, והם אליו כאל ראשון. אני סובר שיש לנו

הזכות לומר שקיימנו את אשר הבטחנו [...]". במשך ארבעים שנה הוא פעל כראשון בשוויים: כנציב בית"ר, כמפקד האצ"ל (ההחלטות של מפקדת האצ"ל התקבלו ברוב; ב־1946 הוא כתב למרלין: "אני בכלל אינני נותן 'פקודות' אם כי קוראים לי 'מפקד'") וגם כיושב ראש תנועת החרות, יושב ראש הליכוד וראש הממשלה. כ"ראשון" הוא "שם על שכמו עוד טיפה אחת של אחריות", שאותה פירש לחומרה: "התחמקות מאחריות היא חוסר אחריות. היא נוגדת כל מוסר" כתב ב"המרד" בעניין מסוים. הישגים חלק עם עמיתיו אך את האחריות לתקלות לא הטיל על זולתו. מעוזרים קרובים ומפקידים רחוקים לא דרש אלא ביקש. ראש המוסד למודיעין ולתפקידים מיוחדים, נחום אדמוני, סיפר מניסיונו בריאיון בשנת 2020: "בגין ידע לתת הנחיות. צורת ההנחיה שלו היתה: 'נחום, אתם ממשיכים להביא את האתיופים?' הוא גדל ובגר בבריסק דליטא, עירם של 'מתנגדים' בקיאים, חריפים ותקיפים, וכמוהם אף הוא ניתח על דרך ההיגיון את הסוגיות שניצבו בפניו. אבל גם זאת שמעתי ממנו, ובהברה אשכנזית: "אני חסיד של 'מתנגדים', אבל אינני מתנגד של חסידים". ברוח זו הוא ביקש באורך רוח פשרות הסוללות דרך אל המטרה. אמו, כך סיפר, היתה האדם הסבלני ביותר שהכיר.

הפילוסוף הצרפתי בן המאה התשע־עשרה, ארנסט רנן, אמר: "מהותה של אומה היא, שבה לכולם דברים רבים במשותף וכולם שכחו דברים רבים". אבל אילו דברים מוטב לשכוח? בספרו "דרכי לציון" הזכיר יוחנן בדר את ההבחנה של ז'בוטינסקי בין הזיכרון האנושי "הלבן", הזוכר רק מעשים יפים, לבין הזיכרון האחר, זה שאינו שוכח עלבונות ועוולות. אבי סיפר לי בהתפעלות על אותו זיכרון "לבן" שהדריך את מורו. כמוהו, גם הוא ניחן בו ונתן לו ביטוי בצומתי הכרעה לאומיים, לפני הקמת המדינה ולאחריה. בנאומו עם קום המדינה פנה בגין לחיילי הארגון הצבאי הלאומי כמפקד־מחנך: "לא תזכרו עוול ולא תדרשו פרס", וכך נהג. פעמיים בתוך ארבע שנים, ב־1944 וב־1948, קרא: "לא תהיה מלחמת אחים" – וקיים.

בתחילת נובמבר 1944 התכנסו חברי מפקדת האצ"ל לישיבה קצרה. אליהו לנקין, שניסה פעמים אחדות להביא להסכם בין ה"הגנה" לאצ"ל, רשם את סיכומה:

נמסר דין־וחשבון על תוצאות הפגישה עם נציגי השמאל [...] הם איימו שיתחילו בפועל להילחם בנו ויעשו בכל [כך]

האמצעים למען הפסקת מלחמתנו. בקשר עם כך עלול להיווצר מצב רציני, שבאם לא נדע לנהוג בו בתבונה וזהירות, נסחב לתוך מלחמת אחים. לפיכך הוחלט: להוציא פקודה חמורה לכל אנשינו, שלא להגיב על שום מעשה פרובוקטיבי מצד השמאל. אנו נפרסם בריבים את מעשיהם ומאידיך נודיע שהננו ממשיכים במלחמתנו כנגד השלטון. אנשינו יהיו חייבים להיזהר בכל צעדיהם ולא להיגרר לתוך התנגשות בין יהודים. לשם כך תתנהל הסברה מקיפה בין השורות, תוך דרישה להישמע לכל ההוראות שתבואנה מצד המפקדה.

האיום התממש. במשך שמונה חודשים חטפו שליחי הנהגת "היישוב" רבים מלוחמי האצ"ל והסגירו אותם למשטרה הבריטית (הראשון בהם היה לנקין). אולם, בהשפעתה המוסרית של הנהגתם גילו חיילי האצ"ל, כולם מתנדבים, משמעת עצמית עילאית ומלחמת האחים היתה חד-חדדית. בספטמבר 1945, לאחר שהממשלה החדשה באנגליה המשיכה במדיניות "הספר הלבן" של קודמתה, הושיט בגין יד לרודפים ופנה לראש המפקדה הארצית של ה"הגנה", משה סנה, בהצעה "להקים שיתוף מלחמתי בין שלושת הארגונים":

אני כותב הראשון. אמנם התפתחות העניינים בעבר הייתה מחייבת כי אתה תקדימני בהושטת יד, אך העניינים המתפתחים לנגד עינינו והעומדים להתפתח בעתיד הקרוב – כה רבה חשיבותם וכה מכריע ערכם – עד שאין לדעתי ערך לשאלת "פרסטיז'ה" אישית, או אפילו קיבוצית. לפיכך החלטתי, בהסכמת ידידי, לכתוב אליך את המכתב הזה.

הוא סיים את מכתבו בהבעת תקווה:

זו הצעתי. אני מקווה שתקרא אותה כשם שהנני כותבה: בכנות וברצון טוב [...] אם באמת תוקם האחדות הלוחמת לא יהיה מבצע שלא נבצע; לא תהיה סכנה, שלא ניכנס לתוכה, בכדי לסלול דרך, כדי לעלות, לכבוש, לשחרר ולהגן. אין עוד

להפסיד זמן. אבקשך לתת לי, במהירות האפשרית, תשובה, תשובה אישית, כשם שפנייתי היא אישית. והאמן לי כי לא מתוך "חולשה", אלא מתוך אהבת העם שאין למעלה הימנה, הננו כולנו מצפים ליום בו נוכל לומר איש לרעהו: אח לנשק.

כעבור חודש החלו פעולות נגד השלטון הבריטי על ידי לוחמים חברי ה"הגנה", הפלמ"ח, האצ"ל והלח"י, במסגרת האחדות הלוחמת של "תנועת המרי" שהתקיימה במשך תשעה חודשים.

במחלת, ביום השנה השישי למותו של מי שכונה מתוך הכרת הטוב "מורה הדור", כתב עליו בגין: "העם אהב את ז'בוטינסקי, מפני שז'בוטינסקי אהב את העם, מפני שהיה בכל מהותו אחד העם". דברים אלה הולמים גם את כותבם. בסיום הקדמתו היפה לספר "דרך בגין" ציין תלמיד מובהק של בגין, יורם ארידור, כי דברים שנאמרו בקונגרס של ארצות הברית על אודות נשיאה הראשון ג'ורג' ווינגטון ביום הלווייתו נאים גם לבגין: "ראשון במלחמה, ראשון בשלום, ראשון בלבבות בני עמו". בחלוף ארבעים שנה מאז פעל בזירה הציבורית כדאי לפרש את הדברים: מנחם בגין, כמפקד הארגון הצבאי הלאומי, היה הראשון אשר, לפני שמונים שנה, ניסח כמטרה מעשית את התביעה כי "השלטון על ארץ ישראל ימסר מיד בידי ממשלה עברית זמנית" וניהל במחלת מלחמה מושכלת ורצופה בשלטון הזר עד להסתלקותו. לפני ארבעים שנה, כראש ממשלת ישראל, הוא היה הראשון שיזם וניהל משא ומתן ישיר לשלום עם אחת ממדינות ערב, ואף הגדולה בהן, מצרים, וחתם עם נשיאה על חוזה השלום. על המאפיין השלישי אין צורך להכביר מילים כי מוכר הדבר לכול: ראשון הוא בלבבות בני עמו.

תודות

תודתי נתונה למי שנחלצו לסייע לי בכתיבת מאמר זה: אפרים אבן, יורם ארידור, אביטל בגין, דרור בר יוסף, דניאלה דינור, תמר דרמון, עמנואל הלפרין, ארנון למפרום, הרצל מקוב, דן מרידור, אריה נאור, יחיאל פישון ורמי שתיוי. תודה מיוחדת לדרור בר יוסף, שיזם את הוצאתו לאור של הספר "דרך בגין" וטרח בו הרבה. הפניות הרבות לכתבי מנחם בגין עזרו לי מאוד במהלך הכתיבה.

”מצעירותו היה מנחם בגין איש של יוזמה ופעולה ולאלה הקדים מחשבה רבה. בתוכנם ובניסוחם של דבריו שבעל פה ושבתב הגה בצעדו בחדר הלוך ושוב, הרגל שקנה בתשעת חודשי מאסרו בתא קטן בבית הסוהר בוויילנה. הדברים נותרו באלפי מאמרים ומכתבים, שאת כולם כתב או הכ־תיב בעצמו, ובנאומיו הרבים, שאת מיעוטם כתב מראש וברובם הסתפק בפתק שבו רשם ראשי פרקים. גם לאחר חילופי הדורות נותרים הרעיונות, הנימוקים, הדוגמאות והניסוחים שהעלה בהם, צלולים וחדים. באמירה ובמעשה הוא הורה דרך לרבים. כך גם בהליכותיו.”

כך תיאר אותו בנו, זאב בנימין, במאמר המובא כאן בפניכם, אשר ראה אור לראשונה כאחרית דבר לספר ”דרך בגין“ בשנת 2023. על פי מובאות רבות מדבריו הוא מציג במאמר את תמצית הגותו של מנחם בגין אודות היחיד והלאום, על יסודותיה שנתרו קבועים ומרכיביה שהשתנו במהלך חמישים שנות פעילותו הציונית, מבית”ר בפולין והפיקוד על האצ”ל ועד לכהונתו כראש ממשלת ישראל.



”לרכישת הספר ”דרך בגין“